

Lőkös Péter

Csabai Mátyás, 16. századi irodalmunk egyik elfeledett költője

Az 1552-es egri ostrom történetét több 16. századi költő és krónikás is feldolgozta. Mindenekelőtt Tinódi Sebestyént kell megemlítenünk, aki két históriás énekben is megénekelte az egri várvédők hőstettét (*Eger vár viadaljáról való ének*, illetve *Egri históriának summája*). Zsámboki János 1553-ban Ferdinánd király parancsára latinra fordította Tinódi hosszabbik énekét. E prózafordítás 1558-ban, majd 1568-ban is megjelent, s ennek köszönhetően az európai közönség is tudomást szerezhetett az eseményről. Önálló latin nyelvű epikus költeményt írt az ostromról az erdélyi szász Christian Schesaeus; Forgách Ferenc, az Itáliából származó Johannes Michael Brutus és Istvánffy Miklós pedig krónikájukban számolnak be részletesen róla. Van azonban rajtuk kívül még egy 16. századi költő, Csabai Mátyás, aki szintén megénekelte az egri ostromot, ám neve a mai olvasók előtt alig ismert. Tanulmányomban vele és két költeményével szeretnék behatóbban foglalkozni.¹

Csabai életéről viszonylag keveset tudunk, születésének dátuma nem ismert. Szinnyei József említi írói lexikonában, hogy a költő a Zemplén vármegyei Laskból (Laškovce) származott.² Tanulmányait a Dobó család támogatásával folytatta először a szepességi német irodalom és művelődéstörténet jeles alakjának, Leonard Stöckelnek bártfai iskolájában, 1555. április 13-tól pedig a wittenbergi egyetemen.³ Innen hazatérve Kassán lett tanár, majd protestáns lekipásztor.⁴ Költőnket 1560-ban a város polgárai közé is felvették, a következő évben pedig házat is vett ott.⁵ Csabai az egyházi tudományokban és szónoklatban is jártas volt, a városi tanács meghívta a magyar papságra, amit ő el is fogadott, otthagya a tanárságot. Egyházi téren azonban összeütközésbe került a városi előljárással, vélhetően azért, mert Kálvin tanai felé hajlott. A kassai városi jegyzőkönyv szerint a tudós férfiú 1562-ben a Bertalan nap utáni kedden hunyt el.⁶

Az ma is köztudott, hogy Tinódi közvetlenül az 1552-es ostrom után Egerben járt, hogy anyagot gyűjtsön tervezett énekéhez. Azt viszont kevesen tudják, hogy nem sokkal az ostrom után Csabai is megfordult ott, és – Tinódihoz hasonlóan – két versben is megörökítette ezt az eseményt, azzal a különbséggel, hogy Csabai ehhez a latin nyelvet választotta. Nem is két egymástól teljesen különböző műről van szó, hanem egy vers rövidebb és hosszabb változatáról. Költeményének első változata, a Dobóék pálóci várában 1554. december 1-jével keltezett 236 soros *Encomium Servatae Agriae Anno MDLII* (Eger 1552. évi védelmének magasztalása) 1555-ben jelent meg Georg Hoffgreff nyomdájában Kolozsváron. Ennek hosszabb, 650 soros változatát, az *Encomium arcis Agriae mirabiliter ac vere divinitus servatae anno Domini M. D. LII*. (Az Úr 1552. esztendejében csodálatos módon és valóban Isten segédelmével megvédett egri vár magasztalása) című verset 1556-ban Wittenbergben jelentette meg Georg Rhaw nyomdája. Tudomásunk szerint mű-

vének mindkét változata egy-egy példányban maradt fenn.⁷ Csabai az első változatot Dobó Istvánnak ajánlotta, a másodikat a három Dobó testvérnek: Ferencnek, Istvánnak és Domonkosnak. Sokáig csak az 1556-os változatról volt tudásunk, mivel a kolozsvári kiadás példányát csak 1963-ban fedezte fel Borsa Gedeon.⁸ Hogy több példány nem maradt fenn, annak az lehet az oka, hogy az ilyen néhány lapos nyomtatványok még a vasos könyveknél is könnyebben lettek az enyészet martalékává a századok során.

Az 1555-ös változat előszavában⁹ Csabai így vall arról, mi indította műve megírására: *„Egyetlen magyarázata van annak, hogy a régi görögök és rómaiak emlékezetes tettei, sok egyéb, békében és hadban tevékenységével kitűnt személy viselt dolgaival együtt, miért maradhattak mindmáig az emberek emlékezetében, hogy immár örökké ott is maradjanak: hiszen csak az irodalomnak köszönhetően maradhatott fenn emléküik az utódok körében. Minden józanul gondolkodó ember tisztában van azzal, mily nagy kára származott már abból államunknak, hogy azok, akiknek az emlékezetre méltó dolgokat lehetőségük szerint az emberi feledéstől és elhallgatástól meg kellett volna óvniok, gondatlanságból nem teljesítették kötelességüket. Hiszen mindazt, amit nem bízunk a betűkre, a történelem e hű őreire – amint őseink példáján látjuk, akiknek történetét nagyrészt senki sem jegyezte föl – az idők hosszas váltakozása szükségképpen semmivé teszi.”*¹⁰ Azaz: int attól, hogy a nevezetes tettek feledésbe merüljenek az írástudók hanyagsága miatt. Ez az ókortól kezdve jól ismert toposza az irodalomnak, a humanizmus korában különösen gyakran bukkan fel a híres személyiségek tetteit megörökítő életrajz-irodalomban.¹¹ Az előszó harmadik bekezdésében kifejti azt is, miért latinul írta meg művét: *„Az ellen pedig, hogy némelyek korunk történetét olyan énekekbe szokták foglalni, amilyenekkel aztán az összecsődült népet szórakoztatják, nekem bizony semmi kifogásom nincsen, hiszen e költemények, amellet, hogy a fület gyönyörködtetik, és tisztessen szórakoztatnak, még az események emlékezetének megőrzését is szolgálják. Meg hát az odaillő dallamokba foglalt dolgok is tartósabban rögzülnek az emberi elmében, mint az egyszerűen elbeszéltek. Mindezek az énekek azonban csak egyetlen nyelven érthetők, más népekkel meg nem oszthatók. Az ugyanis, amit a mi nyelvünkön írunk, mások számára nem csupán érthetetlen, hanem egyenest olvashatatlan is marad. Ki nem látja be hát, hogy nyelvünknek Pannonia kiterjedése szab szűkös határokat, különösen manapság szűköseket, mikor szinte mindent elvesztettünk. Amit viszont latin nyelven írunk, arról végtelen számú nemzet szerezhet tudomást. Véleményem szerint hát többre jutnak, akik mások tetteit inkább azon a nyelven próbálják megfogalmazni, amelyet a lehető legtöbben értenek. Ha pedig már államunk történetének kezdeteitől fogva is szorgosan így cselekedtünk volna, nyilvánvalóan sokkal többen akadhattak volna a mieink közt, akik versengve törekednek arra, hogy nevüknek halhatatlan dicsőséget szerezzenek. Ám mindezeket én már későn és hiába panaszlom e korban, amelyben csakis a vagyon és a hatalom uralkodik, miközben a műveltségnek és az igazságnak megvetés a jussa.”* Vagyis kifejezetten a magyarul nem tudó olvasóknak szánta művét. E bekezdés elején Csabai nyilvánvalóan a tudósító históriás énekekre utal. Hogy konkrétan Tinódira gondol-e, vagy más költőkre, nem tudjuk, bár igen valószínű, hogy Sebestyén deák énekeire utal. A negyedik bekezdésben a költő ehhez még hozzáfűzi, hogy mindenek előtt jótévőjének, Dobó Istvánnak illetve az egri ostromnak kíván maradandó emléket állítani.

A kutatók eddig nem sokat foglalkoztak Csabaival, akik pedig írtak róla, azokat szinte kizárólag az érdekelte, hogy Csabai ismerte-e Tinódi énekeit. Szilády Áron és Pintér Jenő

szerint ismerte őket és merített is belőlük.¹² Bodola Gyula szerint (aki egyedülként bővebben, bár nem elég behatóan foglalkozott az 1556-os változattal) az *Encomium arcis Agriae* teljes eredetiségére utal, a mű kezdete, folytatása és befejezése elűt a többi feldolgozástól. Bodola szerint elképzelhető, hogy Csabai olvasta Tinódit, „*azonban a feldolgozásban még ennek sem található semmi nyoma.*” Bodola felhívja a figyelmet arra is, hogy a szerző az ostromnak viszonylag kevés történeti mozzanatát ismeri: „[...] *mindössze a szikszói gyűlést, az első ostromot, a lőporrobbanást, a második és harmadik ostromot dolgozza fel a főbb események közül művében, azokat is csak nagy általánosságban.*” Sok fontos esemény leírása elmarad nála, nem szól arról, hogyan kerültek Pethő Gáspárék, Bornemissza Gergelyék a várba, nem említi Hegedűs István árulási kísérletét, elhagyja a várvédők nevének felsorolását, a bástyák leírását és a vártek elosztását. De mellőzi Mekcsey István tragikus halálának leírását is. Bodola szerint „*Chiabai a várostromnak csak azon mozzanatait ismeri és dolgozza fel, amelyek egyszeri olvasás, vagy hallomásból jó idő múltán is megmaradhatnak az emlékezetben. Új kutatásokat nem tett, a régieket sem használta fel, minek következtében művének történeti alapja nagyon ingatag.*”¹³ Művéből hiányzik a fokozatos fejlődés, epikai részletezést sehol sem kísérel meg, és Dobó sem igazi epikus hős.¹⁴ Bodolára hivatkozva Dézsi Lajos is azon a véleményen volt, hogy Csabainál nem igazolható Tinódi ismerete.¹⁵ Horváth János is úgy vélte, hogy nem bizonyos, hogy Csabai ismerte Tinódit.¹⁶ Borsa Gedeon az előző fent idézett harmadik bekezdésére utalva viszont azt valószínűsíti, hogy a pálóci várban 1554 végén ismerték Tinódi énekét: „*Tinódi a verset 1553 nyarán írta, és néhány hétre rá írásban is eljuttatta Ferdinánd királynak. Zsámboki szerint ezzel egyidejűleg olyanok, akiknek közük volt a vár megvédéséhez (pl. Oláh Miklós) ugyancsak kaptak belőle másolatot. Aligha képzelhető el, hogy Dobónak ne küldött volna Tinódi egy kézírásos példányt. De Csabai ha másképpen nem, nyomtatott alakban nyilván hozzájutott ehhez, hiszen a Chronica 1554. március végén ki volt már nyomtatva.*”¹⁷ Sugár István azon a véleményen volt, hogy az 1556-os szövegben „*csupán néhány lényegtelen új elem szerepel [...] Tinódin túlmenően.*”¹⁸ A kérdés megválaszolása azért nehéz, mert Csabai mindkét énekében megemlíti, hogy az ostrom után maga is járt Egerben. Márpedig, ha Egerben járt nem sokkal az ostrom után, akkor szinte bizonyos, hogy az egriek neki is (a Dobó-család lekötelezettjének!) meséltek az ostromról, sőt talán akár magától Dobó Istvántól is szerezhetett információkat. Vagyis lehet, hogy készülő művéhez ő ugyanúgy feljegyezte a fontosabb eseményeket, mint Tinódi.

Véleményem szerint Csabai ismerte Tinódi énekeit. Mintaként, forrásként főleg az *Eger vár viadalfjáról való ének* szolgálhatott, elsősorban az ostrom leírásánál támaszkodott rá. Sok helyen nagyfokú hasonlóság figyelhető meg, mindazonáltal nem fordításról van szó, Csabai teljesen önálló művet alkotott. Ehelyütt arra természetesen nincs mód, hogy a két költő művét részletesen összevegyük, ezért – állításomat bizonyítandó – itt most néhány példára szorítkozok.¹⁹ Tinódi ismeretéről tanúskodik az ostrom előtti szikszói gyűlés leírása. Tinódinál ezt olvashatjuk:

*Igen kevesen az várban volnának
Helyhöz képöst, mert nagysága az várnak.
Az vármegyék várasában Szikszónak
Győlést tőnek, hogy arról szöllanának.*

1 tudomány és társadalom

*Jó Mecskei Istvánt Egrő²⁰ bocsáták,
Inté őket: segítségre gondolnának,
Ha békével honn lakni akarnának.
Megcsúfolák, néki oly szót mondának:*

*Vártartásra ha elegek nem voltatok,
Mire egri tisztben ti marattatok?
Azért ha az koncával jóllaktatok,
Az levét es reá ti megigyátok.
(245–248)²¹*

Csabai 1556-os szövegében hasonlóan számol be róla:

*ám mivel úgy gondolta²², a vár sokakat befogadna
még, s katonája kevés, nincs a falakra elég,
egy társával üzent, hogy a vármegye földesurát²³ mind
várja Egerbe hamar védeni vára falát:
védeni vára falát, hogy Egert és így a hazát is
megvédhesse, hiszen jó hamarost a török.
Kért István segedelmet – az ám, de a válasz olyan volt...!
Jobb lett volna talán, hogyha sosincs felelet!
„Jól tudtad, hogy a vár védelme bajos lesz. Ugyan mért
lettél hát kapitány, mért keveredsz bele hát?
Hogyha a vár javait jó volt élvezni, az ostrom
terhét is bírd el, bajban is állj helyeden.
Hisz ha a tenger síma, melyik matróz ne vigadnék?
Szélcsöndben kormányt tartani nem feladat!
Míg a szerencse telik, könnyű bíz adni a bankot,
ellenség híján küzdeni nem nagy ügy ám!
Ám ha vihar kavarul, hánykódik-táncol a tajték,
s hogyha a szélvész széttörte az árbocokat,
vagy ha az ellenség a falaknál rázza az öklét:
akkor kell a legény végre a gátra, uram!”
Így – mi alig hihető – vették tréfára a kérést,
sőt hozzátették még e gonosz szavakat:
„Sok zsíros falatot bezabáltál eddig a várban,
most meg, amit főztél, megkapod: idd a levét.”
(129–152)*

Csabai kibővítette tehát a szikszói gyűlésről szóló részt, mégpedig úgy, hogy a vármegye rendjeinek válasza háromszor olyan hosszú lett, mint Tinódinál.²⁴ Ugyanakkor átvette a Tinódinál olvasható, azóta híressé vált mondást (*Azért ha az koncával jóllaktatok, / Az levét es reá ti megigyátok*). Itt jegyzendő meg, hogy Tinódihoz hasonlóan Csabai sem említi a második szikszói gyűlést, közvetve ez is arra utal, hogy itt Tinódira támaszkodott.

Nagyfokú hasonlóság fedezhető fel Ahmed fővezér beszéde esetében is, amikor az, az ostrom eredménytelenségét látva, Ali pasát korholja:

*Amhát pasát mongyák volt az sáncokba,
Igen bosszonkodik Ali basára,
Hogy őt hívta ilyen biztatásokba:
Őt senki meg nem várja végházakba.*

*Rossz akolnak monta vég Egör várát,
Barmoknak monta az porkolábokat,
Vélők való huszárok, drabantokat.
Ugyan sírva szidja budai basát.*

*„Mennyet jártam mind ez szélös világba,
Sok várakat vívtam sok országokba,
Jobb vitézökre sem találtam házba,
Mint ez rossz akolnak vélt Egör várba.*

*Az császár kincsében sokat elkölték,
Sok jelős vitéziben itt elveszték,
Szégyent nagyot én Egör alatt nyerék,
Császártúl fejemre haragot lelék.”
(1540–1555)*

Csabainál e szavakkal korholja Ahmed Ali pasát:

*„Azt mondtad, juhakol csak a vár” – szólt – „s barmok a védők,
sőt kapitányaik is – félrevezetve urad,
s tán nem tőled eredt a beszéd, hogy látva hadunkat,
szerteszaladnak majd, futva az ostrom elől?
Hát magadat szégyelled, ki vitézségük kicsinyelled,
bár nem is ismerted hírük az ostrom előtt!
Bűn ellenfeledet – s a kicsinyt is – semmibe vened,
még mielőtt tudnád, mennyire bátor, erős.
Mert a lenézett ellenség nagy bajt okoz olykor,
gyakran a nagy sereget megveri kis csapat is.
Könnyű a távolból mocskolni, ki nincs jelen, ámde
győzni jelenlévőt, az csak a férfidolog!
Hősi vitézségét a magyar már megbizonyítja,
s tisztjeik is bátran küzdenek – ez kiderült,
Én, aki sok-sokezer harcost immár leigáztam,
és számos várat vettem uralmam alá,
még sohasem láttam két ily hős várkapitányt, és
dolgom még nem akadt ennyi vitézzel elébb,
mint ki - akolnak becsmérelt, de valódi erősség –*

1 tudomány és társadalom

*híres Eger várát védte e háboruban.
Hisz negyven napon át zártuk gyűrűbe a várost:
kis híján elesett, mégse mienk ma a vár.
Császárunk iszonyú dühe engem sújt e kudarcért,
és Szolimán, ha dühödött, nincs, ki előtte megáll.
Ő, a fukar, mit szólhat az elvert vert aranyakhoz,
hogy számoljam el én – mondd – csak a puskaporát?
Ám ez semmi, hiszen sok harcosa, tisztje esett el:
s mind a török császár nagyszerű embere volt.
(545–572)*

Csabai szövege itt is hosszabb, de úgy vélem, e sorokban nem lehet nem észrevenni Tinódi hatását.

De említhetünk további példákat is Tinódi valószínűsíthető ismeretére. A hosszabb változat 213–238. soraiban Csabai a török megadási felhívásáról ír. Kiemeli, hogy soha sem szabad hinni a töröknek, mert becsap. Példaként Buda elfoglalását, Majláth István elfogását és Losonczi István megölését említi. Vajon véletlen-e, hogy Tinódi mindháromról írt egy-egy históriás éneket (*Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról; Prini Péternek, Majlát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról; Az vég Temesvárbán Losonczi Istvának haláláról*)? Véleményem szerint nem, ez is Tinódi *Cronica* című művének ismeretét bizonyítja. Amint Tinódi ismeretéről tanúskodik Dobó ostromkezdet előtti buzdító beszéde is (197–210), amelynek központi része, hogy egy a keresztény erkölcsiséggel felvértezett kis közösség képes győzni a túlerőn, ha Istenben bízik. Dobó példaként Gedeon, Judit és Dávid történetét említi. Ezek az ószövetségi történetek (ilyen összefüggésben) kedveltek voltak a 16. századi protestáns szerzőknél.²⁵ Dávid és Judit történetét Tinódi szintén megénekelte egy-egy énekben (*Dávid királ mint az nagy Góliáttal megviutt; Judit asszon históriája*).

Vizsgáljuk meg ezek után, hogy ha Csabai ismerte is Tinódit, lehettek-e rajta kívül más forrásai. Azaz: találhatók-e nála olyan részletek, amelyeket Tinódi nem említ. Csabai két művét elolvasva találunk ilyen helyeket. Elsőként idézzük a hosszabbik változatnak azt a részét, ahol Csabai Zsukán (Sukán) János vitézségéről ír:

*Azt, aki elsőként fölhág, feltartja Zsukán, ki
nem csak a pennához, ám kelevézhöz is ért.
Társai is kisegítik már, úgy áll a helyén, és
úgy veri vissza a bösz falratörök rohamát.
Egy töről fakad ám a vitézség, s múzsai ihlet,
mert a vitézség és nagy tudomány: rokonok.
Harcba vezette hadát nap közben a nagynevű Caesar,
éjszaka meg művét írta a háboruról.
Régen ezért hitték lándzsásnak a szűzi Minervát,
hisz ki derék harcos, nagytudományu is az.
Így álltal ellent, Múzsák kedveltje, Zsukán is,
így segítetted elől küzdve a társaidat.
(411–422)*

Militia et littera – e kettő jellemzi tehát Zsukán Jánost, aki 1550-től állt az egri vár szolgálatában mint püspöki számtartó. Az ostrom után is Egerben élt, a vár számvevője, majd királyi ellenőr, később pedig a vár udvarbírója lett.²⁶ Tinódi három helyen is megemlíti Zsukán nevét: először az 571. sorban a várvédők felsorolásánál, másodszer a lőporrobbanás után, ahol arról szól, hogy Zsukán és Fülöp Demeter milyen vitézül küzdöttek (1086–1087), harmadszor pedig a „derékostrom” leírásánál, ahol beszámol arról, hogy Zsukán és Pribék János „igen embörködének” (1420–1427). Viszont Tinódi egyik helyen sem szól semmit arról, hogy Zsukán a literatúrával is foglalkozott. Véleményem szerint Csabai csak egri útján szerezhette tudomást Zsukán írói-költői tevékenységéről. S hogy miért emeli ki ezt külön is? Valószínű, hogy mivel kifejezetten a külföld számára készült műről van szó, az idegen nyelvű olvasóközönséggel akarta tudatosítani, hogy Pannóniában a háborúban sem hallgatnak a Múzsák, s hogy a magyarok nem csak a harcban tűnnek ki, hanem a költészet, a tudomány terén is, hiszen az európai irodalom régi toposza volt, hogy a magyarok inkább értenek a fegyverforgatáshoz mint a tudományokhoz.²⁷

Egy másik, Tinódinál nem olvasható részlet azt bizonyítja, hogy Csabai naprakész volt az információk beszerzése terén és az ostrom után is figyelemmel kísérte az eseményeket. A védők felsorolásánál ugyanis Csabai mindkét szövegben (57–58 illetve 119–120 sor) megjegyzi Bornemissza Gergellyel és Zoltai Istvánnal kapcsolatban, hogy *Ők ketten sohasem küzdhettek máshol: utóbb majd / mindkettő a dühödt Géta kezére kerül* (119–120).²⁸

1554 októberében Pásztó mellett Bornemisszát és Zoltait valóban elfogták a törökök. Bornemisszát mint értékes foglyot Isztambulba vitték és ott kivégezték 1555. szeptember 22. előtt, Zoltai viszont 1556-ban váltságdíj fejében kiszabadult Hatvanból.²⁹ A két védő elfogásáról szóló információk – amelyeket Tinódi már nem említ – olyan hírek lehettek, amelyek a balul sikerült akció után nagyon rövid időn belül eljutottak Csabaihoz, hiszen a rövidebb szöveget – mint fent említettük – 1554. december 1-jével keltezi.

Az 1556-os szöveg végén olvasható néhány sor, amelyek szintén azt bizonyítják, hogy Csabai saját maga is szerezhette információkat:

*Ám az Egerbeliek közben víg ünnepet ülnek,
mint aki megszületett újra az ostrom után.
S mint aki végre sötét tömlőcből megszabadulva
vágyja a napfény lágy, életadó melegét,
úgy vágyott az Egerbeli, hogy meglássa a géták
elhagyatott sátrát, nézze kihűlt helyüket.
Tárul a várkapu, szétszélednek szerte a síkon,
és a barátainak mind mutogatja : „No, nézd,
itt Ali vert sátrát, de amott meg a nagynevű Ahmed,
gyakran e helyről lőtt ágyugolyót a török,
máskor az ostromlók a rohamra emitt gyülekeztek,
ott alakították bőszen haditerveiket.”*
(587–598)

Nagyon is hihető, hogy a védők a török távozása után szétnéztek az elhagyott török táborban. Tinódinál viszont nem olvasható ez a részlet, amelyet Csabai vélhetően egri útján hallott.

1 tudomány és társadalom

Vannak ezen túlmenően a két műben olyan helyek is, amelyek más olvasmányélmények hatásáról tanúskodnak. Az ostromhoz felvonuló török sereg számáról például ezt írja Csabai az 1556-os változatban:

*Annyi vitézt küldött ide, mint a kalászon a toklász
 hogyha a gazdag nyár ontja a dús gabonát,
 annyit, amennyi levél van a sűrű, rengeteg erdőn,
 sósvizü tengernek mélyin amennyi a hal,*
 (177–180)

*Mint a fehér hó leple borítja be télen a földet
 szkíthák sátraitól úgy viritott a mező,
 mint amikor sarjadt gabonát sáskák hada száll meg,
 úgy terített be e had földeket és hegyeket.
 Sok-sokezer sátor borította a zöld hegyek ormát,
 s lenn is, a völgyek ölén ott nyüzsögött a pogány,*
 (185–190)

Tinódinál hiányoznak az ilyen hasonlatok, ő nagy alaposággal sorolja fel, hogy mely török vezér mely faluban vagy mely városrészben ütötte fel táborát. A fent idézett sorok Csabai alapos humanista műveltségéről, olvasmányélményeiről tanúskodnak, hiszen ezek a hasonlatok jól ismertek az ókori eposzokból illetve a *Bibliából*: Homérosznál például megtalálható a falevél-hasonlat (*Iliász*, II. ének), Vergiliusnál a kalász-hasonlat (*Aeneis*, VII. ének), a sáska-hasonlat pedig a *Bírák könyvéből* ismert (Bír 6,5 és 7,12). Ezek a helyek tehát egyértelműen azt bizonyítják, hogy ha Csabai ismerte is Tinódi énekeit, nem ő volt az egyetlen forrása, hanem saját maga is gyűjtött adatokat illetve egyéb olvasmányok hatása is kimutatható nála.

Térjünk át a második kérdés megválaszolására: mi az oka a Tinódi és Csabai közötti eltéréseknek? Ehhez Csabai műveinek műfaját kell pontosan meghatározni. A régebbi munkák „nyomatvány”-nak, „mű”-nek, „ének”-nek nevezik a két szöveget. Két újabb munkában viszont azt olvashatjuk, hogy Csabai műve verses krónika illetve (tudósító) históriás ének,³⁰ jóllehet már Horváth János utalt rá fent említett művében, hogy mivel Csabai latinul írt, nem tekinthetjük őt históriás énekesnek.³¹

Bodola Gyulának abban teljesen igaza van, hogy Csabai műve eredetiségre utal, hogy a mű kezdete, folytatása és befejezése elüt a többi feldolgozástól, és abban sem téved, hogy Csabai az ostrom számos mozzanatát elhagyja. Bodola azonban nem kereste a választ arra, hogy mi az oka ennek, hanem megelégedett azzal, hogy ezek a részletek nem maradtak meg a költő emlékezetében. Ennek azonban más motívuma van: mégpedig az, hogy a költőnek nem is állt szándékában minden részletet megemlíteni. Ő ugyanis nem tudósító históriás éneket, nem verses históriát írt, hanem dicsőítő költeményt, epikus panegirikuszt, amelynek nem is célja, hogy Tinódihoz hasonlóan történetírói pontossággal dolgozza fel az ostrom eseményeit. A műfajra utal egyébként mindkét szöveg esetében a mű címe is, de ez valamiért elkerülte a kutatók figyelmét. A következőkben áttekintjük, hogy az 1556-os változatban a panegirikusz mely elemei, toposzai fordulnak elő.

A költemény egy a bukolikus költészet motívumait felhasználó rövid prefációval kezdődik, amelyben a költő kifejti, hogy a jól végzett munka után nem marad el a jutalom. Ezután köszönetet mond a Dobótól kapott támogatásért, majd arról szól, hogy milyen csekélynek érzi erejét:

*Bárcsak, Ulysses, olyan gyönyörűn szólnék, ahogyan te,
hisz szavaid hallván sírtak a vad görögök,
bár ugyanúgy zendülne e lant, mint Orpheuszé, mely
szirteket indított, szörnyeket, embereket,
s mint Arióné, mely emberszerető szívü delfint
bájolt, míg a kalóz hitte: halott a dalos,
úgyse magasztalná lantom méltón a dicsét, mely
győztes Eger várán fölragyogott a minap.
Gyöngé tehetségem nem méltó mind e nevekhez,
gyéren csörgedezik roska kutamban a vers.
(15–24)*

S hogy fáradozását ne kövesse kudarc, a Múzsákhoz fohászkozik, hogy legyenek segítségére. Ezután rátér Dobó István dicsőítésére. A panegirikusok szabályai szerint az illető személy dicséretét célszerű a múltba visszamenőleg kezdeni, például a dicsőített városának dicséretével. Ebben az esetben Eger dicséretét olvashatjuk, de ez különböző okok miatt hátrább kerül. A panegirikusz következő eleme a család dicsérete, rendszerint az apa és fiú összehasonlítása, természetesen az utóbbi javára.³² Ha valamilyen oknál fogva a költő nem tud az apáról dicsőíteni, akkor megteheti, hogy átsiklik előlött vagy esetleg a rokonokról ír.³³ A családról szólva Csabai kiemeli, hogy a „genus Dobonis” ősi és híres család, Dobó Istvánt viszont nem az 1511-ben meggyilkolt apával hasonlítja össze (bár éppen megtehetette volna ezt is, hiszen Dobó Domokos sem volt jelentéktelen személy, tudjuk például, hogy az 1505. évi országgyűlésen Ung megye követe volt),³⁴ hanem két testvérével. S bár két testvérét is szárnyra emelte a hír, természetesen István mindkettőt felülmúlja erényben. Ugyanakkor kiemeli, hogy a három testvér között olyan nagy az összetartás (33–38), hogy az szinte már a Szentháromságra emlékeztet (49–50). Csabai nem túloz: a Dobó testvérek a valóságban is igen összetartók voltak.³⁵ Nem hiányzik itt a társadalomkritika sem: hozzáteszi még ugyanis, hogy ha mindenki ilyen összetartó lenne Magyarországon, „úgy ma virágoznék nagynevű Pannoniánk” (68). A testvérek kapcsán megjegyzi, hogy már a gyermek István névadása jelzi nem mindennapi életútját:

*Édesanyád méltán nevezett Istvánnak – e névvel
megjósolva dicső egykori életutad,
hisz nemrég koszorúztad meg hős nemzetedet vad
ellened árja fölött ülve dicső diadalt.
(39–42)³⁶*

Nyilvánvaló az utalás a görög 'koszorú' jelentésű 'sztéphanosz' (στέφανος) szóra. Ezután következnek egy dicsőítő költeményben a férfikor jeles tettei. Ebben az esetben Dobónak

1 tudomány és társadalom

az ostrom során tanúsított hősiessége képezi a mű gerincét, de előtte a költő megemlíti, hogy Dobónak sok más erényéről, tetteről is írhatna:

*Mint a favágó lda hegyén, ki bolyong csak a fák közt,
mert nem tudja, melyik törzsbe hasítson előbb,
úgy járok magam is, ha Dobónak fényes erényét
számlálom: melyiket mondjam előbb vagy utóbb?
Zengjem előbb, mit a békében tett – csak nyugalomra
vagyott – küzdve jogért, védve a nép igazát?
Arról szóljak tán, mikor őt a király fegyverrel övezte
mily remekül vezetett győzni vitéz sereget?
Vagy pedig említsem, hogy rá mely lelki szelídség
jellemző, másnál mennyire több emiatt?
(69–80)*

Csabai itt a *dubitatio* eszközéhez nyúl, amelynek a claudianusi panegirikuszokban és itt is az a funkciója, hogy megteremtse a család dicsérete után az átmenetet az illető személy dicséretére.³⁷ A panegirikuszok jellegzetessége, hogy a költő a dicsőített személynek csak kiválóságait említi. Így tesz Csabai is, nála Dobónak nincsenek emberi hibái. Pedig Dobó Istvánnak – bár a köztudatban általában mint a hős egri várvédő él – voltak nem éppen hízelgő tulajdonságai is. Fukarsága, pénzsóvársága például közismert volt a 16. században is. Bornemisza Péter az *Ördögi kísértetekről* című művében Dobót a telhetetlen csalárdok között említi.³⁸ Forgách Ferenc pedig emlékiratában megemlíti, hogy Dobó erdélyi vajdasága idején egy fekete ló miatt veszett össze vajdatársával, Kendy Ferencel.³⁹ Ezen túlmenően, ha a helyzet úgy kívánta, a gazdálkodással és kereskedelemmel foglalkozó Dobó testvérek kíméletlenül elbántak szomszédaikkal, konkurensseikkel, és mindent megtettek annak érdekében, hogy új birtokokat szerezzenek.⁴⁰ S tudjuk azt is, hogy mivel a család Ung és Bereg megyei birtokai határosak voltak Lengyelországgal, Dobó gyakran a királyi vámhelyek megkerülésével szállította ki áruit.⁴¹ Sőt, a Dobó testvéreket 1551 elején Ferdinánd király egyik szomszédjuk ellen elkövetett korábbi erőszakoskodásuk miatt fő- és jószágvesztére ítélte, amely az ostrom idején is érvényben volt, hiszen Dobó Istvánnak csak annyit sikerült ez ügyben elérni, hogy az ítéletet egy évre felfüggesztették. Csipes Antal szerint annak, hogy Dobó a török közeledtének hírére nem távozott el Egerből és oly hősiesen védte a várat, az is oka volt, hogy egyrészt Eger elesével közvetlen veszélybe kerültek volna Ung megyei birtokai, másrészt 1548-ban „Dobó Egerbe királyi kinevezés útján került, tisztségét nem adhatta fel a veszély közeledtére, mert ebben az esetben várható volt, hogy a király elrendeli a halálos ítélet és vagyonvesztés végrehajtását.”⁴²

Mint fent említettem, a panegirikusz-szerzők a dicsőítést sokszor a személy városának dicséretével kezdik. Ez az elem itt, a család és István dicsérete után található meg Csabai szövegében, ahol felbukkan a kora újkori művekben gyakori „fertilitas Pannoniae” (a termékeny Pannonia) toposz is:

*Ósi erőd volt egykor Eger, neve messzire ismert,
áldva javakkal szép városa, birtoka dús.*

*Szent István alapított régen várat e földön
Pannoniánk igaz és bölcs erejű uraként
(akkortájt ezeregy kört tett meg azóta a nap hogy
megszületett értünk erre a földre az Úr).
Édes bort terem itt a talaj, gazdag gabonában,
erdei vadban e táj, dús madarakban e föld.
Ezt a kies várost nem erősítette se bérc, sem
emberi mű, gyönyörű édeni kert e vidék.
(81–90)*

Ezt követi az ostrom bemutatása, amelynek során Dobó hősiessége kiemelt hangsúlyt kap. Az ostrom leírása megfelel a történelmi hűségnek, de Csabai sok részletet elhagy. Ez érthető is, hiszen az olyan momentumok megemléztetését, mint a védők nevének felsorolása, a várták elosztása vagy a bástyák, várfalak részletes leírása, semmi nem indokolja egy dicsőítő költeményben, ezen túlmenően aránytalansághoz is vezetett volna.

Sugár István 1974-ban megjelent *Tinódi egri históriás énekei* című kötetében írja, hogy Csabai az *Encomium arcis Agriae* 165–166. sorában 1512 főben adja meg a védők létszámát.⁴³ Ez a létszám *Cronica* 1984-es kiadásának jegyzetapparátusában is szerepel.⁴⁴ De nemcsak Sugárnál, hanem másoknál is felbukkan ez az adat.⁴⁵ Ez a létszám lényegesen kisebb a többi 16-17. századi szerző által említett létszámnál, akik általában 2000 körüli létszámot adnak meg. A 165–168. sorban azonban Csabai nem a védők számáról szól, hanem az ostrom időpontját adja meg:

*Egyezer és ötven kört végzett akkor a nap, s még
rá ötszázkettőt már, amióta Urunk
Jézus Krisztus megszületett e világra miértünk,
hogy meghaljon utóbb isteni áldozatul.⁴⁶
(165–168)*

Sugár tehát vélhetően félreértette e helyet. Az 1556-os szöveg címében Csabai viszont közli, hogy 150000 török ostromolta a várat.⁴⁷ Tinódihoz hasonlóan itt nem tudatosan felnagyított létszámot ad meg, hiszen tudjuk, hogy Dobóék is 150000 főre becsülték a törökök számát, amint ez kiderül a Dobóék által Nádasdy Tamásnak írt levélből, illetve a Dobó Istvánt vajdává kinevező királyi oklevélből.⁴⁸ Érdekes tehát, hogy Csabai nem szól a védők létszámáról, holott a túlerő számszerű érzékeltetése kiválóan alkalmas lett volna Dobó István vitézségének hangsúlyozására.

Az időrendet – a panegirikusok hagyományának megfelelően – kitérések, mitológiai utalások szakítják meg. Az ostromleírás közben például így szól a költő Dobó és a várvédők hőstettéről, teljesítményük kimondhatatlanságáról:

*Meg se kísérlem már felidézni e dísztichonokkal,
mint szolgálta honát ekkor a hősi Dobó!
Többi vezérünk tetteiről is hallgat a tollam,
s mit cselekedtek Eger hősei – nem sorolom.*

1 tudomány és társadalom

*Hisz nyugaton hamarabb kel a nap föl a tengeri habból,
mint ahogy én István tetteit elsorolom,
hisz hamarabb áramlik az Ister⁴⁹ sodra nyugatnak,
semhogy a többi vezér érdeme sorra kerül,
és hamarabb békél meg a gyapjas juhhal a farkas,
semmint szólhatnék minden Eger-beliről.
Héraklész sem tett többet s leleményes Ulysses,
mint akik így tudtak küzdeni érted, Eger.
(509–520)*

Az adynaton és az összehasonlítás a mitológia híres alakjaival szintén régi eszköze a panegirikus költészetnek. A dicsőített személy kiválóságát egyébként a dicsőítő költeményekben még az ellenség is elismeri. Az ostrom végén a török sereg vezére, Ahmed, így beszél:

*Én, aki sok-sokezer harcost immár leigáztam,
és számos várat vettem uralmam alá,
még sohasem láttam két ily hős várkapitányt, és
dolgom még nem akadt ennyi vitézzel elébb,
mint ki – akolnak becsmérelt, de valódi erősség –
híres Eger várát védte e háboruban.
Hisz negyven napon át zártuk gyűrűbe a várost:
kis híján elesett, mégse mienk ma a vár.
(559–566)*

Érdekes viszont, hogy Csabai itt és az ostromleírás más helyein is kiemeli – igaz név nélkül – a többi várvédő vitézségét is. Az ostrom befejeztével a költő azon elmélkedik, hogy mi lett volna, ha a török elfoglalja Eger: egész Pannónia elveszett volna. Így tehát Dobó István egész Magyarországot mentette meg hőstetével. Ezért a hőstettért hálát kell adni Istennek, de hála illeti Istvánt és a kapitányokat és a közkatonákat is.

Mindazonáltal feltűnő, hogy a költő nem rugaszkodik el a valóságtól és tartózkodik a panegirikuszokra jellemző mértéktelen túlzásoktól is. A panegirikuszok gyakran arra érdemtelen személyeket magasztaltak fel, Dobó esetében azonban – emberi gyarlóságai ellenére – jogos a laudáció, hiszen nem érdemtelen személyről van szó. Csabai a tényeket is csak Dobó jellemzésénél másítja meg, és hallgat nem éppen hízelgő tulajdonságairól. A cselekmény menetébe nem avatkoznak be az antik istenek, a győzelem egyedül az isteni Gondviselésnek és az Istenbe vetett szilárd hitnek köszönhető.

A hosszabbik szöveg tehát kisebb eltérésekkel szerkezetileg, formailag a panegirikusz szabályait követi, s megtalálható benne annak legtöbb toposza is.⁵⁰ Abban a tekintetben is megfelel a mű a panegirikuszoknak, hogy hőse kortárs személy, akinek csak pozitív tulajdonságai vannak. Ezzel magyarázhatók tehát a Tinóditól való eltérések.

A panegirikusz általában egy elő személy politikai tendenciák vezette dicsőítése volt. A dicsőítő költemény a humanizmus korában gyakran szolgált egyfajta szellemi fegyverül egy-egy személy vagy család egyéni céljait, propagandáját szolgálva, hogy ezzel is befolyásolja a közvéleményt.⁵¹ Erről lehet szó itt is, hiszen tudjuk, hogy a Dobó család egy

felfelé ívelő köznemesi család volt és a Dobók régi vágya volt a főnemesi rétegbe való feljutás.⁵² Az 50-es évektől birtokaik nagymérvű gyarapodásának lehetünk tanúi.⁵³ A 60-as években a Dobó-birtok Felső-Magyarország egyik legnagyobb birtokkomplexuma,⁵⁴ s a század második felében Dobó István az ország egyik leggazdagabb főura lett.⁵⁵ Az egri ostrom után elérte a régóta áhított célt: bárói rangra emelték, és Ferdinánd király erdélyi vajdának nevezte ki. Egy ilyen személyiség számára tehát minden tekintetben hasznosnak bizonyulhatott egy latin nyelven írott mű, amely dicső tettét megörökíti, s ezáltal a család hírét is öregbíti.

Kétségtelen, hogy Csabai Mátyás nem tartozik 16. századi irodalmunk legnagyobb alakjai közé, mégis illő és hasznos, ha megőrizzük az egykori költő, tanár és lelkipásztor emlékét.

Jegyzetek

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretében készült.

² Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*, 2. köt., Budapest, 1893, 44.o.

³ *Memoriae Ungarorum qui in alma condam universitate Vitebergensi a tribus proxime concludendis seculis studia in ludis patriis coepta confirmarunt concinnatae studio et opera Ioannis Ladislai Bartholomaeides olim academiae hujus civis nunc Kövini V. D. ministri, Pesthini, Typis Joannis Thomae Trattner, 1817, 28.o.*

⁴ *Életéről* ld. Frankl Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, Budapest, 1873, 104. o.; Kemény Lajos: *Csabai Mátyás = Irodalomtörténeti Közlemények (a továbbiakban: ItK) 19 (1909), 178-179.o.; Uő.: Csabai Mátyás levelei = ItK 22 (1912), 476-480.o.*

⁵ Kemény: i.m.

⁶ *Uo. 179.o. – Frankl Vilmos szerint Csabai 1561-ben elhagyta Kassát, mert a városi tanács fizetésének kiszolgáltatásában olyan hanyagul járt el, hogy nem egyszer nyomorak volt kitéve. Vő.: Frankl: i. m. 105.o.*

⁷ *Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1600*, kiad. Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István, Kelecsényi Ákos, Budapest, 1971, 174.o.; *Régi Magyar Könyvtár*, 3. kötet, első rész, *Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve*, kiad. Szabó Károly, Hellebrant Árpád, Budapest, 1896, 131.o.

⁸ *Borsa Gedeon: XVI. századi magyarországi nyomtatványok a bécsi Nationalbibliothekban = Magyar Könyvszemle 80 (1964), 162-166.o.*

⁹ *A wittenbergi kiadásban elmarad az előszó.*

¹⁰ *A Csabaitól vett idézeteket Magyar László András fordította magyarra. A két teljes szöveg magyar fordítása hamarosan önálló kötetben lesz olvasható.*

¹¹ *Klaniczay Tibor: A nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században, in: uő.: Pallas magyar ivadéka, Budapest, 1985, 45.o.*

¹² *Régi Magyar Költők Tára, Harmadik kötet, Tinódi Sebestyén összes művei, (XVI. századbeli költők művei. Második kötet 1540–1555), kiad. Szilády Áron, Budapest, 1881, 436.o.; Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténet: Tudományos rendszerezés, Második kötet, A magyar irodalom a XVI. században, Budapest, 1930, 508.o.*

¹³ Bodola Gyula: *Dobó István a magyar költészetben, Függelék, Chiabai: Encomium arcis Agriae, Vittenberg 1556, Kolozsvár, 1908, 21-22.o.* – Csabai egyébként az 1556-os kiadás 279–280 sorában utal is rá, hogy nem akar a harc minden fordulatáról írni.

¹⁴ Uo. 23.o.

¹⁵ Dézsi Lajos: *Tinódi Sebestyén, 1505?–1556, Budapest, 1912 (Magyar történeti életrajzok, 28. évf., 4–5 füzet), 141.o.*

¹⁶ Horváth János: *A reformáció jegyében: A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete, Budapest, 1957, 216.o.*

¹⁷ Borsa: i. m. 163.o.

¹⁸ *Tinódi egri históriás énekei, bev., kiad., jegyz.: Sugár István, Eger, 1974 (Gárdonyi Géza Társaság Kiskönyvtára, 2), 28-29.o.*

¹⁹ Az elemzés során terjedelmi okok miatt elsősorban a hosszabb változattal foglalkozom, de ahol szükséges, ott a rövidebb szövegre is hivatkozok.

²⁰ Egerből

²¹ Tinódi művéből az alábbi kiadás alapján idézünk: *Régi Magyar Költők Tára* (lásd a 12. sz. jegyzetet).

²² Ti. Dobó

²³ Az eredetiben csak „dominos”, vagyis „urak” áll. A szikszói gyűlés urairól van szó. (A fordító megjegyzése)

²⁴ Csabai másutt előszeretettel bővíti ki a beszédeket.

²⁵ Varjas Béla: *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei, Budapest, 1982, 131-136.o.*

²⁶ Csiffáry Gergely: *Az 1552-es egri várvédő hősök névsora, sorsuk és az „egri név” = Agria. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve 39 (2003), 331-332.o.*

²⁷ Vö.: Klaniczay Tibor: *Az akadémiai mozgalom és Magyarország a reneszánsz korában, in: uő.: Pallas magyar ivadéka, i.m. 9-31.o.; Bitskey István: Militia et littera: Volkscharakterologische Ungarn-Topoi in der frühen Neuzeit, in: Das Ungarnbild in der deutschen Literatur der frühen Neuzeit, hg. Dieter Breuer und Gábor Tüskés, Bern, 2005 (Beihefte zu Simpliciana, 1), 111-124.o.*

²⁸ A rövidebb 1555-ös változatban szó szerint ugyanez olvasható.

²⁹ Csiffáry: i. m. 272, 349.o.

³⁰ Vö.: *Régi magyarországi nyomtatványok, i.m. 174.o.; Bitskey István: Az egri vár viadala a XVI–XVII. századi irodalomban = Agria. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve 38 (2002), 192.o.*

³¹ Horváth: i. m. 216.o.

³² Horváth János: *Janus Pannonius műfajai és mintái, in: Janus Pannonius (Tanulmányok), szerk.: Kardos Tibor és V. Kovács Sándor, Budapest, 1975 (Memoria Saeculorum Hungariae, 2), 377.o.*

³³ Fenicz György: *Claudius Claudianus és Janus Pannonius panegyricus költészete, Budapest, 1943 (Értekezések a magyarországi latinság köréből, 10), 21.o.*

³⁴ Hóvári János: *A hűtlen Dobó, Budapest, 1987, 8.o.*

³⁵ Csipes Antal: *Dobó István élete és szerepe Magyarország XVI. századi történetében, Eger, 1972, 9.o.*

³⁶ Megtalálható ez a rövidebb változat elején is (1–4).

³⁷ Vö.: Werner Taegert: *Claudius Claudianus, Panegyricus dictus Olybrio et Probino*

consulibus, Text – Übersetzung – Kommentar, München, 1988 (Zetemata, Monographien zur klassischen Altertumswissenschaft, 85), 100.o.

³⁸ Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei, vál., kiad., jegyz.: Nemeskürty István, Budapest, 1980 (Magyar Remekírók), 1106.o.

³⁹ Forgách Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról, in: *Humanista történetírók, vál., kiad., jegyz.: Kulcsár Péter, Budapest, 1977 (Magyar Remekírók), 704.o.*

⁴⁰ Vö.: Hóvári: i. m. 13.o.; Csipes: i. m. 42-43.o. – Igazat kell itt adnunk persze Hóvári Jánosnak, aki szerint a „kor erkölcsi mércéje szerint az lett volna a furcsa, ha nem ezt teszik.” Hóvári: i.m. uo.

⁴¹ Csipes: i. m. 35.o.

⁴² Uo. 76-77.o.

⁴³ Tinódi egri históriás énekei, 208.o. – Sugár itt meg is jegyzi, hogy Csabai adata túlzot-
tan alacsonynak tűnik.

⁴⁴ Tinódi Sebestyén: *Krónika*. Sajtó alá rendezte Sugár István, a bevezetőt Szakály Ferenc írta, Budapest, 1984 (Bibliotheca Historica). 542.o.

⁴⁵ Csiffáry: i. m. 243.o.

⁴⁶ *Vagyis a Nap – a geocentrikus felfogásnak megfelelően – 1552-szer kerülté már meg a Földet Krisztus születése óta. Csabai az évszámot egyébként a rövidebb változatban is megadja hasonló módon (17–18).*

⁴⁷ Valójában az ostromló török sereg lényegesen kisebb volt, vélhetően kb. 40000 fő.

⁴⁸ Tinódi egri históriás énekei 256-257.o.

⁴⁹ Duna

⁵⁰ Itt még egyszer hangsúlyozzuk, hogy a rövidebb változat is dicsőítő költemény, csak kisebb számban találhatók meg benne a panegirikuszokra jellemző elemek.

⁵¹ Gerézdí Rabán: *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig: Tanulmányok, Budapest, 1968, 26.o.*

⁵² Szabó János Győző: *Adatok Dobó István élettörténetéhez: A családi keretek és hagyományok kialakulása a XIII–XV. században = Agria. Az egri Múzeum Évkönyve 10 (1972), 39.o.*

⁵³ Csipes: i. m. 9.o.

⁵⁴ Uo. 22.o.

⁵⁵ Uo. 50.o.